

ДИДАКТИЧНІ МОЖЛИВОСТІ ПІДРУЧНИКА ЕКОНОМІКИ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ В УЧНІВ ЛІЦЕЮ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

Тетяна Назаренко,

доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник,
завідуюча відділом навчання географії та економіки
Інституту педагогіки НАПН України,
м. Київ, Україна,
e-mail: geohim@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-7354-5245

Статтю присвячено проблемі формування підприємницької компетентності в учнів ліцею для уміння користуватися набутими знаннями в умовах ринкових відносин за допомогою підручника. Автором представлено методiku накопичення економічних знань шляхом практичного використання змісту підручника. Розкрито основні засади компетентнісного навчання економіки в ліцеї та способи його результативного здійснення в змісті підручника. Означено вагомість структури змісту підручника для навчання в умовах Нової української школи. Продемонстровано зразки застосування дидактичних можливостей підручника економіки для формування підприємницької компетентності в учнів ліцею.

Ключові слова: підручник економіки; компетентнісне навчання; ключові та предметні компетентності; підприємницька компетентність; учні ліцею.

Постановка проблеми. Нова українська школа впроваджує компетентнісний підхід до формування змісту та організації освітнього процесу. Компетентнісна освіта базується на знаннях, досвіді та цінностях особистості, саме вона полягає в тому, щоб навчити учнів застосовувати набуті знання й уміння в конкретних навчальних та життєвих ситуаціях, тобто знання стають прикладно-практичними, а не лишаються теоретичним вантажем.

Європейський парламент і Рада Європейського союзу 17 січня 2018 року схвалили Рамкову програму оновлених ключових компетентностей для навчання упродовж життя [1]. Серед яких є і підприємницька компетентність. Поняття «підприємницька компетентність» в українському освітньому середовищі вперше офіційно використане в переліку ключових компетентностей, що визначені українськими педагогами за

матеріалами дискусій, організованих у рамках проекту ПРООН «Освітня політика та освіта «рівний – рівному» (уміння вчитися, громадянська, загальнокультурна, компетентність з інформаційних і комунікаційних технологій, соціальна, підприємницька, здоров'язберігаюча) [2]. Відповідно до даного документу [2] підприємницька компетентність передбачає реалізацію здібностей:

- співвідносити власні економічні інтереси й потреби з наявними матеріальними, трудовими, природними й екологічними ресурсами, інтересами й потребами інших людей та суспільства, застосовувати технології моніторингу ресурсів і забезпечення стійкого розвитку;
- організовувати власну трудову та підприємницьку діяльність і працю колективу, орієнтуватися в нормах і етиці трудових відносин;
- аналізувати й оцінювати власні професійні можливості, здібності та співвідносити їх з потребами ринку праці;
- складати, здійснювати й оцінювати плани підприємницької діяльності та особисті бізнес-проекти, розробляти прості моделі дій та прийняття економічно й екологічно обґрунтованих рішень у динамічному світі;
- презентувати та поширювати інформацію про результати/продукти власної економічної діяльності та діяльності колективу [3, с. 15-24].

Формувати підприємницьку компетентність у учнів вчителю економіки найпростіше, ніж вчителю інших предметів. Економіка – наука про економічні відносини між людьми, державами, підприємствами. Як результат цього, безперечно, в учнів виникають питання: Чому одна країна має більш високий рівень розвитку, ніж інша? Які чинники сприяють піднесенню економічних систем? Який потенціал є в Україні, щоб бути економічно розвинутою державою? Економічні знання, здобуті водночас у формі концепцій, законів, фактів, теорій, уявлень, а також сформовані навички та вміння дозволяють учням вільно орієнтуватися на соціально-економічних та соціально-політичних подіях власної держави та світу в цілому, а також розумітися на причинно-наслідкових зв'язках, з якими вони стикаються щодня (гроші, конкуренція, реклама, позики тощо).

Однак, формування підприємницької компетентності не обмежується лише змістом навчальних програм з економіки. Істотну роль у цьому процесі відіграє підручник. В таких умовах актуальним постає проблема перегляду наявної методики формування економічних знань на третьому рівні навчання та вироблення дієвого алгоритму щодо створення підприємницької компетентності в учнів ліцею засобом підручника.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема дидактичних засад підручника як навчальної книги досліджували і успішно впроваджували в освітню практику науковці і дослідники, про що говорять роботи В. П. Безпалька, М. І. Бурди, Н. М. Буринської, Л. П. Величко, Т. М. Засекіної, Д. Д. Зуєва, Я. П. Кодлюка, І. Ф. Радіонової, О. Я. Савченко, О. М. Топузова та багато інших.

Так, Д. Д. Зуєв [4, с. 31] визначив дидактичні функції підручника, при цьому зазначав, що підручнику мають бути притаманні певні функції: інформаційна, трансформа-

ційна, систематизуюча, закріплююча й самоконтролююча, інтегруюча, координуюча та розвивально-виховна. Він [4, с. 27] також справедливо зауважував, що ці функції не є рядоположними, а становлять систему ієрархічно взаємопов'язаних властивостей підручника і реалізуються в органічній єдності. Проте й сьогодні ця проблема на часі, у зв'язку із сучасною концепцією нової української школи [5]. Вчені й методисти шукають нові сучасні підходи до підручникотворення, щоб був релевантний сьогоденню.

О. В. Аксьонова у своїй праці «Методика викладання економіки» [6] вважає, що: «Основною метою економічної освіти є формування в учнів економічного мислення, а його результатом — економічно обґрунтовану практичну діяльність, що визначається рівнем підприємницької компетентності» [6, с. 23].

Такий важливий та прикладний навчальний предмет, на жаль, залишається поза увагою, не зважаючи на великий інтерес до нього як з боку учнів і батьків, так і з боку вчителів. Багато вчених-економістів намагалися скерувати економічну науку на шкільний предмет, автори сучасних підручників, які на жаль не працювали в школі, своїми працями вивели освітній предмет з числа пріоритетних. Саме тому економіка не представлена в ЗНО, а економічні факультети вимушені замінити тести з економіки, тестами з економічної географії [7].

Наявність значної кількості наукових праць, на жаль не дає змоги всебічно розкрити проблему необхідності формування підприємницької компетентності в учнів ліцею через зміст підручника.

Формулювання цілей статті. Мета статті — актуалізувати і окреслити необхідність формування підприємницької компетентності в учнів ліцею через контент підручника. Нині в Україні проблема підвищення якості освіти є однією з найбільш актуальніших. Її розв'язання пов'язане з модернізацією змісту освіти, оптимізацією способів і технологій організації освітнього процесу, тому ця стаття, відповідь на те, яким чином підручник економіки може сформувати підприємницьку компетентність в учнів ліцею під час освітнього процесу з економіки

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідитимемо роль сучасного підручника з економіки та його можливості у формуванні підприємницької компетентності учнів ліцею. Текст підручника з економіки рясніє прикладами економічних явищ та їх взаємозв'язків, законами функціонування економіки, економічними процесами і закономірностями, безпосередньо пов'язаними із повсякденним життям окремої сім'ї, людини, місця її роботи тощо. Із наведеної економічної інформації виникає економічна свідомість, що складається із базового рівня економічної грамотності, необхідного для соціальної адаптації учнів до змін, що відбуваються в економічному суспільстві.

Підручник є основним засобом реалізації змісту економічної освіти, обсяг якого передбачений навчальною програмою. Він є також одним з основних джерел знань для роботи в класній та позакласній роботі, тому від якості підручника значно залежить успішність процесу навчання. Серед основних вимог до сучасних підручників економіки виділяють такі: повна відповідність матеріалу навчальній програмі, адекватність

глибини і складності змісту віковим особливостям учнів, підпорядкованість змісту навчального матеріалу цілям навчання, формуванню й розвитку відповідних умінь, чітке відображення основних знань, найважливіших досягнень економічної науки та практики, скорочення обсягів складного або другорядного матеріалу, доступний виклад матеріалу, що сприяє формуванню стійкого інтересу до предмету [8, с. 261].

Наявність достатньої кількості компонентів змісту (тексти основний і додатковий, історичні довідки, статистичні матеріали, текстові таблиці, словник основних понять, схеми, інші зображення навчальної інформації), які розкривають економічну тему за допомогою різних підходів і забезпечують усі рівні її сприйняття. Відповідний методичний апарат: рекомендації «як працювати з підручником», завдання для актуалізації опорних знань, для закріплення та поглибленого вивчення теми, самостійне опрацювання тексту, вправи й завдання різних рівнів складності тощо. Як відомо, ефективність вивчення предмета значно залежить від того, наскільки добре учні вміють опрацювати матеріал підручника. Уміння працювати з підручником належить до найважливіших загально навчальних умінь учня, вони забезпечують засвоєння програмових знань і є основою для самонавчання в позаурочний час. Цілеспрямована робота з підручником сприяє формуванню вмінь раціонально працювати з інформацією, сприяє підвищенню самостійності, створює умови для органічного зв'язку класної та домашньої роботи, приводить до зниження навчального навантаження. В освітній практиці ефективними є такі види роботи з підручником: коментоване читання, складання плану, складання конспекту параграфа, переказування змісту підручника та виділення головного, самостійний відбір доказів і прикладів, структурування змісту питання або теми у вигляді таблиці, виконання завдань для актуалізації опорних знань та для закріплення й узагальнення вивченого, аналізування (малюнків, фотографій, портретів вчених, схем), самостійна робота із завданнями, виділення логічних частин тексту (їхніх назв, визначення головної думки текстової частини), робота з додатками до підручника (наприклад, зорієнтуватися знайти те, що відповідає темі, відібрати показники тощо). Дослідниця Ю. М. Люлькова [9, 185] стверджує, що всі ці ознаки створюють загальну навчальну картину, в процесі якої учні формують власну економічну компетентність, рівень якої оцінює вчитель та подальше побутове та професійне життя. Отже, підручник з економіки виступає основою методичної системи, що покликана забезпечити компетентнісне навчання економіки в ліцеї та сформувати підприємницьку компетентність в учнів.

При формуванні підприємницької компетентності в учнів ліцею засобом текстів підручника з економіки буде ефективним в тому випадку, коли цей процес буде системним, послідовним та багатоаспектним.

З точки зору практичної психології, підприємницька компетентність – це особистісна якість, здібність, модель поведінки, необхідна для успішного вирішення певних бізнес-задач та досягнення високих результатів у підприємницькій діяльності.

У Європейській довідковій системі [10] підприємницька компетентність трактується як здатність особистості втілювати ідеї в сферу економічного життя, як інтегрована якість, що базується на креативності, творчості, інноваційності, здатності до ризику, а також спроможності планувати та організовувати підприємницьку діяльність.

В своїй докторській дисертації з теми «Теоретико-методологічні засади розвитку підприємницької компетентності у майбутніх фахівців економічного профілю» дослідниця Г. І. Матукова [11] представила декілька етапів формування підприємницької компетентності:

- I етап (мотивація) – усвідомлення учнем цілей, змісту підприємницької діяльності;
- II етап (актуалізація) – окреслення необхідного досвіду діяльності учнів в економічній сфері життя людини;
- III етап (опанування) – теоретичний і практичний навчально-інформаційний блок з питань підприємницької діяльності в економічній сфері суспільного життя;
- IV етап (самоаналіз) – аналіз отриманих результатів та співвіднесення їх із передбачуваними [11, 141-147].

Методичні умови формування підприємницької компетентності представлені в підручнику з економіки [12], в якому дидактичний матеріал описаний алгоритмічними засадами послідовних дій (для індивідуальної роботи); завданнями на згуртованість (інформація для групової роботи) та проблемними питаннями, що формують критичне мислення і дають можливість через економічні задачі й практичні справи сформувати в учнів підприємницьку компетентність.

Але для того, щоб в учнів була сформована підприємницька компетентність недостатньо цей процес зводити тільки до роботи з підручником. Система економічної освіти ліцею включає в себе інваріантну та варіативну складові, а також позакласну роботу. Крім цього у своїй педагогічній діяльності вчителі дуже часто використовують різні форми ігрових технологій. На уроках, де впроваджують гру, немає одноманітності, монотонності; створюються умови для всебічного розвитку дитини, її здібностей. Дуже ефективними для розвитку підприємницьких якостей є рольові ігри, які допомагають учням уявити себе експертами в якійсь сфері, продемонструвати свої знання, вміння, часто здобути завдяки методу випереджувальних завдань, приклади ігор та різноманітних учнівських проектів містяться в підручнику з економіки і вже вчитель обирає на яких етапах уроку їх застосовувати.

Метод проектів вважається основною технологією формування ключових життєвих компетентностей учнів ліцею, зокрема й підприємницької. Адже учні, працюючи над створенням проектів, навчаються критично мислити, чітко усвідомлювати, де і як можна застосовувати набуті знання, генерувати нові ідеї, бути комунікабельним, постійно самовдосконалюватися.

Висновки. На основі аналізу психолого-педагогічної літератури, ми трактуємо поняття «підприємницька компетентність» як сукупність якостей, знань, які допомагають

особистості успішно та якісно вирішувати бізнес-завдання та досягати високих результатів в підприємницькій діяльності. Формування підприємницьких умінь відбувається вже тоді, коли учні беруть участь в учнівському самоврядуванні та дослідницькій діяльності, виконують роль організаторів шкільних справ, обирають майбутню професію, планують створення власної справи тощо. Подальшого дослідження потребують питання діагностики підприємницької компетентності, розробка результативних форм та методів формування підприємницької компетентності учнів ліцею, а також порівняльний розгляд формування підприємницької компетентності в школах України та Європи.

Використовуючи багатоаспектну педагогічну систему в освітньому процесі з економіки, орієнтуючись на компетентнісний підхід при викладанні, вчитель, застосовуючи зміст текстів підручника та змінюючи форми і методи навчання, формує в учнів ліцею підприємницьку компетентність.

Компетентнісне навчання є перспективним ще й тому, що при такому підході освітня діяльність набуває дослідницького і практико-орієнтованого характеру і сама стає предметом засвоєння. Педагогічний досвід переконує, що ключові компетентності формуються лише у процесі здобуття досвіду власної діяльності, тому освітнє середовище повинно вибудовуватися таким чином, щоб учні ліцею опинилися в ситуаціях, які сприяють її становленню.

Література

1. Appendix to the Council of Europe Recommendation on key lifelong learning competences [online resource]. - Available from: <https://ec.europa.eu/education/sites/education/files/annex-recommendation-key-competences-lifelong-learning.pdf>
2. za.nprav.org/rivniy-rivnomu-vseukrayinska-blagodiyna-asotsi...
3. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека освітньої політики / під заг. ред. О. В. Овчарук. – К.: «К.І.С.», 2004. – 112 с.
4. Зуев Д. Д. Школьный учебник. — М.: Педагогика, 1983. — 239 с.
5. Концепція Нової української школи [Електронне джерело]. Режим доступу: <https://mon.gov.ua/tag/novaukrainska-shkola>
6. Аксьонова О. В. Методика викладання економіки. Навчальний посібник. — К.: КНЕУ, 1998. — 280 с.
7. Інститут освітньої аналітики [Електронне джерело]. Режим доступу: info@iea.gov.ua
8. Назаренко Т. Г. Формування в учнів ліцею економічної компетентності. Проблеми сучасного підручника: зб. наук. праць / [ред. кол.; голов. ред. — О. М. Топузов]. К.: Педагогічна думка, 2018. Вип. 20.. - 282 с. — С.261-271 [Електронний ресурс]. Доступно: <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/710745> Дата звернення: Лютий 01, 2019.
9. Люлькова Ю. М. Необхідність формування економічної компетентності учнів у навчанні географії в основній школі. / Педагогічна освіта: теорія і практика. — 2013. — Вип. 15. — С. 185-189
10. The Definition and Selection of Key Competencies. Executive Summary. — OECD, 2005. — 20 p

11. Матукова Г. І. Теоретико-методологічні засади розвитку підприємницької компетентності у майбутніх фахівців економічного профілю: дис.... доктора пед. наук : 13.00.04 / Матукова Ганна Іллівна. – К., 2016. – 670 с.
12. Радіонова І.Ф., В.В. Радченко. Економіка (профільний рівень). 11 клас – Кам’янець Подільський: Аксіома, 2012. – 256 с.

References

1. Appendix to the Council of Europe Recommendation on key lifelong learning competences [online resource]. - Available from: <https://ec.europa.eu/education/sites/education/files/annex-recommendation-key-competences-lifelong-learning.pdf>
2. za.nprav.org/rivniy-rivnomu-vseukrayinska-blagodiyna-asotsi...
3. Kompetentnisnyj pidkhid u suchasnij osviti: svitovij dosvid ta ukrajinsjki perspektyvy: Biblioteka osvithoiji polityky / pid zagh. red. O. V. Ovcharuk. – К. : “K.I.S.”, 2004. – 112 s.
4. Zuev D. D. Shkol’nyj uchebnik. — М.: Pedagogika, 1983. — 239 s.
5. Концепція Нової української школи [Online]. Available: <https://mon.gov.ua/tag/novaukrainska-shkola>
6. Aksjonova O. V. Metodyka vykladannja ekonomiky. Navchalnij posibnyk. — К.: KNEU, 1998. — 280 s.
7. Instytut osvithoi analityky [Online]. Available: info@iea.gov.ua
8. Nazarenko T. Gh. Formuvannja v uchniv liceju ekonomichnoji kompetentnosti. Problemy s uchasnogho pidruchnyka: zb. nauk. pracj / [red.. kol.; gholov. red. – O. M. Topuzov]. К.: Pedagoghichna dumka, 2018. – Vyp. 20.. - 282 s. – S.261-271 [online]. Available: <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/710745> Accessed on: Feb. 01. 2019. (in Ukrainian).
9. Ljuljkova Ju. M. Neobkhdnistj formuvannja ekonomichnoji kompetentnosti uchniv u navchanni gheoghrafiji v osnovnij shkoli./ Pedagoghichna osvita: teorija i praktyka. – 2013. – Vyp. 15. – S. 185- 189
10. The Definition and Selection of Key Competencies. Executive Summary. – OECD, 2005. – 20 p
11. Matukova Gh. I. Teoretyko-metodologhichni zasady rozvytku pidprijemnyckoji kompetentnosti u majbutnikh fakhivciv ekonomichnogho profilju: dys.... doktora ped. nauk : 13.00.04 / Matukova Ghanna Illivna. – К., 2016. – 670 s.
12. Radionova I. F., V. V. Radchenko. Ekonomika (profiljnij rivenj). 11 klas – Kam’janecj Podiljsjkyj: Aksioma, 2012. – 256 s.

Татьяна Назаренко, доктор педагогических наук, старший научный сотрудник, заведующая отделом обучения географии и экономики Института педагогики НАПН Украины, г. Киев, Украина

ДИДАКТИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ УЧЕБНИКА ЭКОНОМИКИ ДЛЯ ФОРМИРОВАНИЯ У УЧЕНИКОВ ЛИЦЕЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ

Статья посвящена изучению проблемы формирования предпринимательской компетентности у учащихся лицея с помощью учебника экономики. Автором представлена методика накопления экономических знаний путем практического использования содержания учебника.

Раскрыты основные принципы компетентностного обучения экономики в лицее и способы его результативного осуществления в содержании учебника. Отмечена значимость структурного содержания учебника для обучения в условиях Новой украинской школы. Продемонстрированы образцы применения дидактических возможностей учебника экономики для формирования предпринимательской компетентности учащихся лицея.

Ключевые слова: учебник экономики; компетентностное обучение; ключевые и предметные компетентности; предпринимательская компетентность; ученики лицея.

Tetiana Nazarenko, Doctor of Pedagogical Sciences, Senior Researcher, Head of Geography and Economics Education Department or the Institute of Pedagogy of the NAES of Ukraine, Kyiv, Ukraine

DIDACTIC POTENTIAL OF ECONOMICS TEXTBOOK FOR THE FORMATION OF ENTREPRENEURIAL COMPETENCE IN HIGH SCHOOL STUDENTS

The article is devoted to the study of didactic potential of the economics textbook for the formation of entrepreneurial competence of lyceum students for the ability to use the acquired knowledge in the conditions of market relations. The author presents a method of accumulating economic knowledge through the practical use of the content of the textbook. The basic principles of the competence education of economics in lyceum and ways of its effective implementation in the content of the textbook are revealed. The importance of the structural content of the textbook for teaching in new conditions is noted. The examples of application of didactic possibilities of the textbook of economics for the formation of entrepreneurial competence of students of lyceum are demonstrated.

Based on the analysis of psychological and pedagogical literature, the author of the article interprets the concept of “entrepreneurial competence” as a set of qualities, knowledge that helps a person successfully and qualitatively solve business problems and achieve high results in entrepreneurial activity. The formation of entrepreneurial skills occurs when students are involved in student self-government and research, play the role of organizers of school affairs, choose a future profession, plan to create their own business and so on. Further research will require the issues of diagnostics of entrepreneurial competence, development of effective forms and methods of formation of entrepreneurial competence of high school students, as well as comparative consideration of the formation of entrepreneurial competence in schools in Ukraine and Europe.

Using a multidimensional pedagogical system in the educational process in economics, focusing on the competence approach in teaching, the teacher, applying the content of the textbooks and changing the forms and methods of teaching, develops entrepreneurial competence in students.

Keywords: economics textbook; competence-based education; key and subject competences; entrepreneurial competence; high school students.